

НЕМЕЦ ТИЛИНДЕ НЕОЛОГИЗМДЕРДИН (АНГЛИЦИЗМДЕРДИН) ПАЙДА БОЛУУ ЖОЛДОРУ

Бул илимий макалада азыркы немец тилине неологизмдердин (т.а. англицизмдердин) пайда болуу жолдору караштырылат. Мында неологизмге берилген аныктамаларга талдоо жүргүзүлөт жана алардын пайда болуу себептери аныкталат.

Негизги сөздөр: лингвистика, англицизм, неологизм, лексика – семантикалык, лексика – грамматикалык, продуктивдүү жана продуктивдүү эмес неологизмдер, активдүү, пассивдүү, процесс.

А.О. Кулубекова - к.филол.н., доцент, ОшТУ

ПУТИ ПОЯВЛЕНИЙ НЕОЛОГИЗМОВ (АНГЛИЦИЗМОВ) В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются пути появления неологизмов (англицизмов) в немецком языке. Дается подробный анализ определению неологизма и определяются причины появления неологизмов (точнее англицизмов) в современном немецком языке.

Ключевые слова: лингвистика, англицизм, неологизм, лексика – семантический, лексика – грамматический, продуктивные и непродуктивные неологизмы, активный, пассивный, процесс

A.O. Kulubekova - Ph.D., Associate Professor, OshTU

THE WAYS OF APPEARANCE OF NEOLOGISMS (ANGLICISMS) IN THE MODERN GERMAN LANGUAGE

The data article deals with the ways of appearance of neologisms (more precisely, Anglicisms) in German. Given the detail analysis to the definition of neologisms and determined some appearing reasons of neologisms in Modern German language.

Key words: linguistics, anglicisms, neologisms, lexical and semantics, lexical and grammatical, active, passive, productive and non-productive neologisms, process.

Бүгүнкү күндө бүтүндөй эле лингвистика илими жашообузда, күнүмдүк тилибизде пайда болгон жаңы сөздөрдүн лексикалык маанисин чечмелеп, тактап изилдөөнү талап кылууда. Тилибизге келип кирген жаңы сөздөрдү изилдөө жана алардын тилде пайда болуу жолдорун, ыктарын талдоо, негизинен, тилдин азыркы сөздүк курамын аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Тилдеги сөздүк курамды аныктоодон мурда биздин негизги темабыз болгон “неологизм” терминине толук, так аныктама берүүбүз зарыл. Илимий адабияттарда азыркы мезгилге чейин неологизм термининин маанисин так чечмеленген аныктама жана бирдиктүү лексика – семантикалык классификацияга ээ болгон жок десек жаңылышпайбыз. Ошондой эле неологизация процесси тил илиминде чогуу изилденүүгө муктаж болуп турган учур. Неологизмдер немец тили лингвистикасында бир канча жолу атайын изилдөөнүн объектиси болуп келсе да, тилекке каршы, маселен, көбүрөөк изилденген орус тилине салыштырмалуу биз өнүгүүнүн биринчи гана

тепкичинде турарыбызды эске алышыбыз керек. Бүгүнкү күнгө чейин тилдин сөздүк курамында неологизмдердин орду, алардын лексика-грамматикалык табияты, оошуп келүү, пайда болуу себебин жана жолдорун чечүү боюнча бирдиктүү пикирлер аз.

Демек, неологизмдерди теориялык гана эмес, практикалык жактан да терең изилдөөнү турмуштун өзү талап кылууда. Тактап айтканда, мына ушундай жагдайлар изилдөөбүздүн *актуалдуулугун* ырастап турат.

Изилдөөнүн максаты – изилдөөдө (англицизмдердин) неологизмдердин илимий табиятын ачып берүү менен, 1990-жылдан кийин пайда болгон неологизмдерди тематикалык топторго бөлүштүрүп, семантикалык маанилерин жана колдонулуш чөйрөсүн аныктоо болуп саналат.

Илим менен техниканын өнүгүшү, коомдук түзүлүштүн өзгөрүүсү, эл аралык карым катнаштын жакшырышы турмуш-тиричиликке гана таасир тийгизбестен тил илиминин да өсүп өнүгүүсүнө зор салымын кошот. Тилдин башка деңгээлдерине караганда адамдардын өндүрүштүк тажрыйбасы менен тикеден-тике катышта болгон сөздүк курамына тийгизген таасири өзгөчө келет. Ал адамдардын өз ара пикир алышуу талабын камсыз кылуу үчүн дайыма жаңы сөздөр менен толукталып турат жана кээ бир сөздөр практикада керектөөдөн четтей баштайт да солгундуулукка (пассивге) айланышы мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Немец тилиндеги неологизмдер жөнүндө сөз кылуудан мурда неологизмдер жөнүндөгү түшүнүктү, анын элементтерин, чектерин жана адабий тилдин жалпы лексикасынын ичинен алган ордун тактап алуубуз керек.

Түрдүү окуу китептерден, окуу куралдардан, атайын диссертациялык эмгектерден жана сөздүктөрдөн неологизмдерге берилген аныктамаларды, алардын элементтери жана жөнүндөгү түшүндүрмөлөрдү жолуктурабыз. Бирок бул аныктамаларда неологизмдер тилде пайда болгон жаңы сөздөр, жаңы маанилер деген жалпыланган пикирлер болгону менен, алардын элементтери, сөздүк курамда алган орду, башкача айтканда, жандуулук (активдүүлүк) жана солгундуулук даражасы, хронологиялык чектери жөнүндө ар түрдүү пикирлердин бар экендиги баарыга белгилүү. Бул иште биз ал түшүндүрмөлөрдү бири-бирине салыштырып, алардагы жалпылыктар жана айырмачылыктарга саресеп салып көрөбүз.

«Неология» деген терминди биринчи жолу орус илимий адабиятында 1804-жылы пайда болгондугу баарыбызга белгилүү. 1846-жылы Н. С. Кириллов тарабынан чыгарылган «Чет тилдер сөздүгүндөгү» М.В. Петрашевскийдин макаласында неологизм деген сөз биринчи жолу кездешет. Ал өзүнүн макаласында «Кайсы гана элдер болбосун, алар башка элдер менен пикир алмашат. Пикир алмашууда, сөзсүз, тилибизге жаңы сөздөр кириши зарыл, алар этимологиялык жол менен, же башка тилден түз кириши мүмкүн» деген пикирин айтат [7].

И.Ф. Бурдон жана А.Ф. Михельсон чет тилдер түшүндүрмө сөздүгүндө: «Неологизм» грек тилиндеги *neo-* жаңы, *logos-* сүйлөймүн дегенди билдирет – деп түшүндүрүшөт [5]. Лингвистикалык терминдердин сөздүгүндө О.С. Ахманова “Неологизмдерди элдик тилде жарандык укукка ээ эмес жаңы сөздөр же жаңы тизмектер, ошондуктан алар өзгөчө төмөн нарк стилдеги лексикага караштуу” деген пикирин айтат [3]. Айрым лингвисттер неологизмдерди тилге терең сиңип кете албаган сөздөр катары баалашат.

Ал эми акыркы 30-40 жылдын ичиндеги жарык көргөн адабияттардагы неологизмге берген аныктамаларда *неологизмдер* тилге чоочун эмес, тескерисинче, алар тигил же бул тилге жаңычылдык алып келет жана өзгөчөлөнгөн касиетке ээ деп айтылат. Ушундай пикирден улам, чынында эле, *неологизмдер жаңы сөздөр эле эмес, жаңы туруктуу сөз айкаштары, терминдер катары* тил илиминде аныкталгандыгын көрө алабыз.

Н.М. Шанский “Азыркы орус тили” деген окуу куралында неологизмдерге төмөндөгүчө аныктамасын берет: “Жалпы элдик тилде колдонууга кире элек, тилди алып жүрүүчүлөр тарабынан жаңылыгы сезилген, жаңы нерселерди, кубулуштарды атоо үчүн коомдук муктаждыктан келип чыккан жаңы лексикалык түзүлүш” неологизмдер деп аталат дейт [9]. Тактап айтканда, неологизмдер үчүн анын жакынкы эле убакта пайда болушу шарт эмес, аны убакыт менен чектөөгө

болбойт деген оюубуз туура болот. Неологизмдер үчүн биринчи кезекте анын жаңылыгы, кандайдыр бир жаңы нерсенин же кубулуштун маанисин берип, адаттан тышкарылыгы, бөтөнчөлүгү сезилип турушу керек. Бул пикирге, негизинен, башка көптөгөн лингвист-окумуштуулар да кошулат.

Ал эми кыргыз илимпоздорунун бири Э. Абдулдаев: “Коомдук турмуштун ар кандай жаңы кубулуштарын, жаңы түшүнүктөрдү, нерселерди атоо үчүн пайда болгон сөздөр, сөз айкаштары, же сөздүн жаңы маанилери неологизмдер деп аталат деген аныктамасын берет. Мындай жаңы сөздөрдүн же жаңы маанилердин пайда болушу коомдук турмуштун өзүндөгү жаңылыктарга тикеден-тике байланыштуу” - дейт [1].

Биздин пикирибизче, коомдун, илим менен техниканын, технологиянын тынымсыз өнүгүшү менен бирге тилдин лексикасында жаңы пайда болгон түшүнүктөрдү туюнтуу үчүн жаңы сөздөрдүн, жаңы сөз тизмектеринин жана жаңы маанилердин пайда болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Тилдин лексикалык өнүгүшүнүн мына бул процесси, неологизмдердин тарыхый өсүш шарттарына, анын пайда болуу ыктарына жана чыккан булактарына көз жүгүрткөнүбүздө даана байкалат. Неологизмдер тилди жараткан жана анын ээси болгон элдин коомдук-саясий турмушундагы маанилүү тарыхый окуялар менен чектелген белгилүү бир мезгилде пайда болгон адабий тилдеги жаңы сөздөр, жаңы туруктуу сөз тизмектери жана жаңы маанилер болуп саналат дегенибиз ылайыктуу.

Тилде эскирүү жана жаңылануу процесси дайыма болуп туруучу көрүнүш. Ар бир жылы жаңы сөздөр пайда болуу менен бирге эскирүүгө да дуушар болот. Кечээ эле жаңы болгон сөздөр бүгүн эскириши мүмкүн. Мына ушул ойду тастыктап орус лингвисти О.С. Ахманова: “Эскирген сөздөр жөнүндө кеп кылганда эле аларды тилден таптакыр кетип калды, азыркы тилде жашабайт жана колдонуучулар тарабынан түшүнүксүз деп айтууга эч мүмкүн эмес” – деген пикирин билдирет [3].

Тил коомдук кубулуш болгондугуна байланыштуу коом өзгөргөн сайын тилде да өсүп-өнүгүү, жаңылануу, эскирүүнүн болуп турушу закон ченемдүү көрүнүш. Ар бир мезгилдин, доордун өзүнө тиешелүү жаңы сөздөрү, сөз тизмектери, ошондой эле алардын эскирүүгө дуушар болуу процесси тынымсыз болуп турат.

Саясий, коомдук жана экономикалык шарттарга байланыштуу жалпы немец тилинин улуттук лексикасында да эскирүү кубулушу жүрөт. Эскирүү менен катар тилдик лексика өзүнүн капчыгын жаңы сөздүк бирдиктер менен толуктап турат. Жаңы сөздөрдүн пайда болушу коомдук прогресске байланыштуу. Коомчулук азыркы массалык маалымат каражаттар аркылуу жаңы маалыматтар менен кабардар болот, өздөрүнүн лексикалык катарын байытып, толуктап турат. Алар: *пресса, радио, телевидение, кино, реклама, интернет, СМС*, ж.б. Бирок тилди алып жүрүүчүлөр жаңы сөздөрдү адабий китеп формасында кабыл алат. Азыркы учурда коомдук-саясий түзүлүштөгү, экономикадагы, илим жана техникадагы өзгөрүштөргө, ааламдашуу процессине байланыштуу дагы жаңы неологизм сөздөр пайда болууда. Мындай жаңылануу тилде түрдүү булактардын эсебинен жана ошондой эле жолдордун натыйжасында пайда болот.

Азыркы немец тилинин сөздүк курамын байытуу проблемасына арналган атайын изилдөөлөрдө неологизмдердин ар түрдүүлүгү белгиленет. Алардын формаларынын жана маанилеринин бирдиктүүлүгүн ошондой эле алардын өз ара карым катышын эске алуу менен М.Д. Степанова жана И.И. Чернышева неологизмдерди негизинен төмөнкүдөй типтерге бөлүшөт:

1. *Мазмууну жана формасы боюнча жасалган неологизмдер*, мисалы: *Lok-Aktiv, Qualitätsbrigade, Selbstkritik, EDJler* (ошол сөздүн стилистикалык синонимиясы – *die Blauhemden*, се мантикалык мотивдешкен, жаштар түзүмүнүн мүчөлөрү көк көйнөк кийишет); *Schmelzsoll, volkseigen, monden* ж.б.у.с. [8].
2. *Жаңы маанидеги неологизмдер*, (эски маанисинен чукул айырмаланган), бирок формасы жагынан, салыштырабыз, мисалы, *Pate* шеф жана *Pa-te* – крестный (жаңы мааниси *Pate* шеф, чындыгында эле ал омоним), *Engpass* – тоо капчыгайы, жана *Engpass* – *тар жер*, жырылган жер, тешилген жер (мекеме, ишканаларда ж.б.).

3. Формасы боюнча жаңы неологизмдер бирок:

- а) мазмууну жагынан эскирген, мисалы.: *Fernsprecher*, *Telefon* дегендин ордуна, (XIX кылымдын аягында, XX кылымдын башындагы неологизмдер), *Funk – Radio* жана башка;
- б) мазмуундук сүртүмүнө карата (новые по оттенку значения), мисалы: *Herrenschweine* ордуна *die Adligen* (Т. Манндын индивидуалдык (жеке) неологизми); *starten – anfangen* жана башка [8].

4. Индивидуалдык (жеке) неологизмдер.

Неологизмдер ойду толук, так жана көркөм, элестүү берүү зарылдыгынан да жаралат жана көркөм каражат катары колдонулат. Тилибизде неологизмдердин өзгөчө түрү катары индивидуалдык-стилистикалык неологизмдер тилдик көркөм каражат катары чыгармаларда стилдик максатта кеңири пайдаланылат.

Индивидуалдык – стилистикалык (жеке) неологизмдер – акын-жазуучулар, публицисттер тарабынан пайда болгон лексикалык бирдиктер [10]. Неологизмдердин бул өзгөчө түрү ортозаар (нейтралдык) сөздөрдүн стилистикалык синонимдери, көбүнчө алар түзүлүш өзгөчөлүгүнө карай үчүнчү тайпага таандык: “*Gehirnprothese*” (*Monokel*). Алар көбүнчө образдуу формадагы маанини көрсөтөт, ортозаар лексикалык эквиваленттерге ээ эмес жана бүтүндөй бир жагдайда гана мааниси ачылат, мисалы, Г. Гейнде: “*frühlingsgrüne Petersilien suppe*”; Г. Зудерманда: “*das Fremdlandertum*”, “*die Angst vor dem Nicht-mehr-leben-Dürfen*”; Л. Франка: “*tranzelndentalgrauen*” ж.б. жогоруда келтирилген мисалдар жеке акын-жазуучулардын неологизмдери экендиги белгилүү, демек аларды контексттен тышкары түшүнүүгө мүмкүн эмес (мис.: *trompetengelb*, *Totenkopfschwiegersohn* ж.б.). Индивидуалдык неологизмдер, белгилеп кеткендей, “перифериялык” лексикага тиешелүү, алар белгилүү гана чыгарманын чегинде кала берет [6].

Демек, биринчи жана экинчи тайпадагы сөздөр продуктивдүү неологизмдер болуп эсептелет. Ал эми үчүнчү тайпадагылар немец тилиндеги сөздөрдү алмаштыруучу неологизмдер, адатта экспрессивдүү-образдуу мүнөзгө ээ, бөтөн тилдеги сөздөрдү алмаштыруучу сөз – экспрессивдүүлүккө нейтралдуу мамиледе болот, бирок аларды колдонууда белгилүү функционалдык-стилистикалык чек коюу байкалат. Биз сөз кылып жаткан неологизмдер белгилүү бир убакытта, б.а., акыркы 30-40-жылдын аралыгында пайда болгон жана немец тилинин сөздүк курамынан бекем орун алган жана ошондой эле сөздүктөрдө али белгилене элек жаңы сөздөр, неологизмдер болуп саналат.

Кандай гана тилдин өнүгүшү болбосун, ал элдин тарыхы менен тыгыз байланышта болот. Башкача айтканда, тил коомдук көрүнүш катары коом менен бирге өнүгүп, өзгөрөт. Бул жагынан алганда, Германиянын биригиши немец элинин турмушуна чоң өзгөрүүлөрдү алып келди, эки республика биригип өз алдынча улут болуп түзүлдү, улуттук жазма адабий тилинде өзгөрүүлөр пайда болду. Мындай коомдук тарыхый факторлор немец тилинин жана анын адабий нормаларынын дагы өнүгүшүн шарттады.

Немец тили жаңы сөздөр жана сөз тизмектери, жаңы маанилер менен байыды, ошондой эле мурдагы колдонулуп жүргөн көптөгөн сөздөр жаңы маанилерге ээ болду.

Немец тилиндеги неологизмдердин пайда болуу булактары жөнүндө сөз кылганда, кайра биригүүдөн, Советтер Союзунун ыдырашынан кийин жаңы пайда болгон түшүнүктөрдү туюнтууда, биринчи кезекте, тилдин ички байлыгы кеңири пайдалангандыгын байкоого болот. Бирок немец элинин коомдук-саясий, чарбалык жана маданий турмушундагы пайда болгон жаңы түшүнүктөрдү туюнтууда, өзүнүн ички мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдалануу менен бирге, биринчи кезекте, англис, америка тилдеринен кабыл алынган сөздөр башкача айтканда неологизмдердин эң кеңири тараган, **англицизмдер** болуп саналат.

Ички булактын эсебинен пайда болгон неологизмдер немец тилинде мурдатан колдонулуп келе жаткан тилдик каражаттарды пайдалануунун негизинде бир канча жолдор менен жасалат, морфологиялык, синтаксистик, семантикалык ж.б.

1. Морфологиялык жол менен пайда болушу

Жаңы сөздөрдү жасоонун бирден-бир негизги жолу – морфологиялык ыкма. Ушул ыкманын

жардамы менен коом турмушунда пайда болгон жаңы түшүнүктөрдү атоо үчүн көптөгөн жаңы сөздөр жасалган. Коом акыркы 20-30-жылдын аралыгында абдан тездик менен өзгөрүүдө. Мына ушул өзгөрүүгө байланыштуу немец тилинде да кесипти, кызматты, жөндөмдүүлүктү ж.б. толгон-толгон коомдук процесстерди билдирүүчү көптөгөн жаңы сөздөр – неологизмдер жаралды. Жаңы сөздөрдүн жасалышында сөз жасоочу суффиксттер немец тилинде зор роль ойноду. Морфологиялык жол – сөз жасоонун негизги ыкмаларынын бири. Ал аркылуу жаңы пайда болгон нерселерди, түшүнүктөрдү туюнтуу үчүн тилде мүмкүнчүлүк түзүлөт да, анын адамдар ортосундагы негизги пикир алмашуу каражаты катары тынымсыз аракеттенип туруусун камсыз кылат.

2. Синтаксистик неологизмдер

Неология илиминин милдеттеринин бири сөз жасоо маанисинин моделдеринде фиксациянын өзгөрүүсү эсептелет. Эки грамматикалык моделдин өз ара аракетинде, ошондой эле тилде эчактан бери жашаган грамматикалык функцияны аткаруу үчүн пайда болгон бир катар жаңы форманттарда, адатта өзүнүн парадигмасында инварианттык морфемасы бар, бир кыйла таасын эксплициттик мүнөздөгү модель үстөмдүк кылат.

Биз жүргүзүп жаткан талдоонун сандык жагына көңүл бөлсөк, анда немец тилинин түрдүү жазуу булактарында бекем орун алып калган жаңы түзүмдөр жогоруда айтылган ойлорду бекемдейт. Маселен, *Das neueste Lexikon der Jugendsprache VOLL KONKRET* – 10 дон ашыгыраак неологизм (сөз жасоо модели боюнча СЖ), белгиленген жалпы сөз бирдигинен 2ден жогору пайызын түзөт. Ал эми *Wörter, die Geschichte machten* сөзү менен да 2,2 жогору пайызды (сөз жасоо форманты курамында бар) түзөт, (*Eso, Tempo*) [17].

Сөз жасоо тайпасына кирген сөздөр маанилери жагынан бир өңчөй эмес: немец тилине мурда эле келип тамырлашып калган кээ бир белгилүү сөздөрдүн көпчүлүгү илим жана техникага таандык лексикалар болуп эсептелет (*Auto, Radio, Foto*). Ушул тенденцияны сактоо менен (*Euro, Video*), сөз жасоо моделинде, бөтөн тилден өздөштүрүлгөн сөздүн уңгусунда суффикс же флексиянын элементи болуп калышы ыктымал, немец тилинде төмөнкүдөй модель бекем орундашып калган: сөздүн негизи + суффикс = сөз жасоо, пейоративдик (терс маанидеги – о) *Triviale, Karriero, Randalo, Kritikal*, ошондой эле мелиоративдик (образдуу, экспрессивдүү) коннотация аркылуу *Sympathiko, Combo*.

Демек, жаңы сөздөрдүн уңгуларына суффиксттердин жалгашуусу менен семантикалык айкашуунун чөйрөсү кеңейбестен грамматикалык маанисинин кеңейгендигине да күбө болобуз. Бирок 1979 – жылы жарыкка чыккан “Немец тилинин сөз жасоо элементтеринин сөздүгү” китебинде жогорку элемент өзүнчө суффикс катары киргизилген эмес, бул анын азыркы тапта грамматикалык, семантикалык жана продуктивдик мүнөздөрүнүн өзгөрүп кетүү мүмкүнчүлүгүн кыйыр түрдө көргөзүп кетет. Н. Ф. Алефиренко азыркы семасиологиянын көз карашында сөздөрдүн бир маанилүүлүк эместигине маани берүү менен алардын тегерегиндеги маселени көтөрөт. Жалпы теориялык проблемалар катары ал лексикалык маани, грамматикалык маани жана сөз жасоо маанилерине таасын чек коюу керектигин, сөз жасоо маанисинин формалдык жана мазмундук касиетин, ошондой эле анын механизмдерин чагылдыруу жана тилден тышкары фиксациясынын күчүн ачып көрсөтүүнү белгилейт. Сөз жасоо маанисин мүнөздөө менен Н. Ф. Алефиренко төмөнкү, бир кыйла олуттуу деген белгилерин бөлүп көрсөтөт [3]:

- сөздүн ички өзгөчө сапатын (туунду сөздүн гана чегинде ишке ашыруу);
- формалдык таасирдүүлүгүн, ачык-айкындыгын;
- лексикалык жана грамматикалык маанилердин ортосунда орун алган абалын;
- маанисин классификациялоочу жана системалаштыруучу мүнөзүн;
- түркүм-түрдүүлүгүн;
- туундулуктун багытын шарттаган, туунду сөздүн таяныч жана түзүүчү бөлүгүнүн карама-каршы коюлушу.

Мындай неологизмдердин өзгөчүлүгү сөз жасоочу ыкманы түзүү жана алардын артыкчылыгы болуп көп түрдүүлүк сапаты эсептелет. Бул типтеги неологизмдерди табуу белгилүү бир учур үчүн

продуктивдүү сөз жасоочу моделдерди аныктоого мүмкүндүк берет. Жыштыкта колдонулуучу неологизмдердин моделдерине аныктоочу сөздөрдү кошуу (сөз+сөз) жана суффикстик моделдер эсептелет, мисалы: **-ung, -keit, -heit, -er, -in, -ig, -isch,-en, -ieren**. Биздин байкообузча эң эле жемиштүүлөрдөн болуп эки жана үч компоненттүү композиттер, көбүнесе зат атоочтор түзөт, унгусунда англис тилинен келген сөз + суффикс, мисалы: *die Nahrungsmittelwaffe, die Problemkreditwelle, der Klingeltonkonsument* [13]. Неологизмдердин жайылуу тенденциясы көбүнчө публицистикалык материалдарда берилиши болуп эсептелет. Мында көбүнесе суффикстердин жардамы менен түзүлгөн неологизмдер немец тилинин лексикасын толуктайт.

Жогоруда биз сөз кылган немец тилиндеги неологизмдердин дагы бир катарын саясий лексика толуктайт, алар башка, айрыкча англис жана америка тилдеринен агылып келүүдө, алардын кээ бирөөлөрүн атап кетсек: **Normalbürger** («ортостатистикалык гражданин»), **Erwerbstatiger** = **Berufstatiger** (иштөөчү), **Normalverbraucher** (орто керектөөчү). Чоң группадагы жаңы аталыштардын составында *sozial* сөзү камтылат: *Sozialarbeit (namронаж), (Betreuung bestimmter Personen oder Gruppen, die auf Grund ihres Alters, ihrer sozialen Stellung, ihres körperlichen oder seelischen Befindens der Fürsorge bedürfen (Wtb), Sozialarbeiter (jmd., der in der Sozialarbeit tätig ist), Sozialamt (Behörde, die für die Durchführung aller gesetzlich vorgeschriebenen Maßnahmen der Sozialhilfe zuständig ist), Sozialamt (Behörde, die für die Durchführung aller gesetzlich vorgeschriebenen Maßnahmen der Sozialhilfe zuständig ist), Sozialeinkommen (alle vom Staat o. a. Institutionen gezahl-ten Unterstützungen an j-n, der nicht in der Lage ist, (genügend) Geld zu verdienen (z. B. Arbeitslosengeld, Subventionen), Sozial-tarif (verbilligte Preise für Rentner, Schuler o. a.)* [11].

Мындай компоненттүү сөздөр немец тилинин лексикасында абдан арбын учурайт.

ГФР саясий лексиконунда социалдык коомдун структурасын билдирген сөздөр да аз эмес: *Oberschicht, obere Mittelschicht, untere Mittelschicht, obere Unterschicht, untere Unterschicht* (булардын баары англис тилинен келген калькалар): *Zur oberen Mittelschicht ... gehören freie Berufe, Beamte des gehobenen und höheren Dienstes, selbständige Geschäftsleute mit größerem Betrieb, höhere Angestellte. Untere Mittelschicht ... Beamte des mittleren und einfachen Dienstes, selbständige Gewerbetreibende, mittlere und einfache Angestellte, Selbständige in Land- und Forstwirtschaft. Obere Unterschicht: angelernte und ungelernete Arbeiter, abhängige Beschäftigte in Land- und Forstwirtschaft* [12].

Германия – өнөр жайы өнүккөн, базар экономикасы активдүү өлкө. *Der Markt* (рынок) түшүнүгү – өлкөнүн экономикасындагы негизгилердин бири болуп саналат. Мисалы: *Finanzmarkt* (капиталга сунуш жана талап), *Ausbildungsstellenmarkt = Lehrstellenmarkt* (окуу жайларындагы орундун болушу), *Marktchancen (pi); Markt-lucke, Marktnische* (рыноктогу суроо-талаптын канааттандырарлык эместиги), *Marktschwamme* (товардын үйүлүп жатып калышы): белгилүү *der Marktführer* неологизми (сөздүктү каттала элек), товарлары жана тейлөөлөрү бир кыйла популярдуу фирмалар жана ишканалар, мисалы: *Sieben Jahre nach der Grundung' ist die Firma als Versender von Werbeartikeln Marktführer in der Bundesrepublik und auf weiteren sechs europaischen Markten präsent* [10].

Илим жана техника чөйрөсүндөгү неологизмдер

- **der Bildschirmschoner** – сөз түзүүчү структура: этиштик тайпа *Bildschirm schon(en)* + *-er* (калька, англ. лексикалык бирдик (ЛБ) *screen saver*). Лексика-семантикалык интеграция: «компьютердеги коргогуч программа» (Жаңы сөз, 30га жакын). Графикалык интеграция: вариант *Bildschirm-Schoner*. Морфологиялык интеграция: муж.р., жек.с. *Bildschirmschoners*, көптүк сан. *Bildschirmschoner*. Сөз түзүүчү интеграция: негизги компоненти композиттерде *Standard-bildschirmschoner, Video-Bildschirmschoner* (төрт составдуу бинардык (эки составдуу) структура) ж.б.

- **Biomediziner+in** – биомедик, **Bioethiker+ in** – биоэтик [16], **Biochemikerin** – биохимик [15], **Cyber-Gnostiker+in** [saibəR-] – кибергности, **Cybermediziner+in** [saibəR-] – кибермедик , **Cyberberaterin** [saibəR-] – киберконсультант [16].

- **Sipleks (симплекс - телескоп)** + суффикси *-er же -in*; дериват + суффикс *-in*: **Mechatroniker+in** – мехатроник [15]; **Genetikerin**– генетик, **Logikerin** – логик ж.б.

- **Computerisierung** [kompju:tər-] – компьютерлештирүү, **Digitalisierung** – дигитализация (маалыматты цифра түрүндө берүү), **Klonierung** – клондоштуруу [15], **Virtualisierung** – виртуалдаштыруу (виртуалдык чындыкты түзүү үчүн компьютерди колдонуу).

- **зат атооч - (Pr+Sb):** *der Mini-Bio-Computer* "минибио-компьютер" [-kompju:tór], *der Miniroller* "минисамокат"; *der Mikrosatellit* "микроспутник"; *die Metakommunikation* "метакоммуникация", *die Megastation* "космостук мегастанция", *das Superhandy* "мүмкүнчүлүгү кенен мобилдик телефон" [-hendí] [14].

Жаңы түзүмдөрдүн ичинде композиттер (татаал сөздөр 70% дан жогору) үстөмдүк кылат.

Азыркы немец адабий тилинин сөздүк составындагы илимий техникалык терминология бүт дээрлик, социалдык-экономикалык терминдердин көпчүлүгү, илимий техникалык, маалымат каражатына, элдин саясий турмушуна байланыштуу жаңы сөздөрдүн жана сөз тизмектеринен турган аттары **англис** жана **америка** тилдеринен оошуп келген интернационалдык терминдерден, же англис тилине таандык сөздөрдөн турат.

Биз изилдөөбүздү аяктап жатып төмөнкүдөй **тыянакка келебиз:**

- неологизмдер – тилде пайда болгон бардык жаңы сөздөр жана туруктуу сөз айкаштары;
- неологизмдер мааниси жана формасы боюнча жаңы сөздөр;
- немец тилиндеги жарыяланган неологизмдерди карап талдоо менен немец тилиндеги неологизмдер негизинен сөз менен сөздү жалгаштыруу аркылуу толуктала тургандыгы аныкталды;
- немец тилиндеги неологизмдердин эн жогорку пайызын англис тилинен оошуп келген сөздөр түзөт;
- алардын көпчүлүгү сөз+сөз, сөз+суффикстер ж.б.моделдер аркылуу түзүлөт;
- азыркы немец тилинде неологизмдерди түзүү сөздүк курамдын толукталышынын активдүү процесси болуп эсептелет, айрыкча илим жана техниканын дүркүрөп өсүүсүнүн натыйжасында көптөгөн неологизмдер терминологиялык лексикада пайда болдууда.

Немец тилиндеги неологизмдердин маселеси акырына чейин изилдене элек, бирок көйгөйлөрдү бир тараптуу изилдөө мүмкүнбү жана немец тилиндеги неологизмдердин универсалдуу классификациясы толук бөлүнүп чыгабы – бул али талаш-тартыш маселе, бирок эреже катары сөздүк курам ички булактардын эсебинен жана чет тилден кирген сөздөрдүн эсебинен үзгүлтүксүз өсүп өнүгүүдө экендиги маалым.

XX кылымдын акыры, XXI кылымдын башында пайда болгон неологизмдер англо-немец тилдеринин тыгыз алкагын түзөт. Англис тили азыркы немец тилинде жаңы сөздөрдү бөтөн тилден өздөштүрүү процессине чоң таасир тийгизе тургандыгы аныкталды, сөз жасоо, лексикалык бирдиктердин семантикалык өзгөрүүсүнө **англис тилинин** түздөн-түз таасири бар экендиги көптөгөн мисалдар менен көрсөтүлдү.

Интеграциялык процесс негизинен бири-бири менен жакындан байланыштуу тилдердин ортосунда формалдык, семантикалык, фонетикалык, морфологиялык, графикалык жана сөз түзүүчү деңгээлине көз каранды болот.

Ички булактардын натыйжасында пайда болгон неологизмдердин арасында орчундуу орунду билингвалдык түзүмдөр – эки тилден түзүлгөн жаңы сөздөр, ошондой эле эки тилдик системанын өз ара катышын жана өздөштүрүлгөн сөздөрдүн тез ассимиляция болууга жөндөмдүү экендигин чагылдырат.

Азыркы күндө немец тилиндеги неологизмдердин көйгөйү акырына чейин толугу менен изилденип бүтө элек. Анткени коомдогу жана илим менен техникадагы өзгөрүүгө байланыштуу сөздүк курам дайыма кыймылда, өсүп-өнүгүүдө, тилдеги кээ бир сөздөр жаңы мааниге ээ болууда жана чет тилдерден өздөштүрүлгөн жаңы сөздөрдүн саны болуп көрбөгөндөй тездик менен өсүүдө. Бул көйгөйдү, жалпылап айтканда, немец тилиндеги неологизмдер толук изилденеби, же алардын универсалдык классификациясы белгиленеби – бул али талаш маселе экендигине турат.

Демек, немец тилинин лексикасы ушундай жолдор менен, дүйнөдөгү өзгөрүүлөрдүн аркасында байып, катарын байма-бай толукталып турат.

Адабияттар:

1. **Абдулдаев, Э.** Азыркы кыргыз тили: Фонетика. Орфоэпия. Графика жана орфография. Лексикология жана фразеология [Текст] / Э.Абдулдаев. – Бишкек: Кыргызстан, 1998.- 256 б.
2. **Алефиренко, Н.Ф.** Спорные проблемы семантики: монография. [Текст] Н.Ф. Алефиренко М.: Гнозис, 2005. - С. 282.
3. **Ахманова, О.С.** Словарь лингвистических терминов. “ЛИБРОКОМ”, URSS М.: 2014. - 569 с.
4. **Баранов, А.Н.** Немецко-русский и русско-немецкий словарь лингвистических терминов с английским эквивалентом. [Текст] / Д. О. Добровольский // –М.: - 2006. - 496 с.
5. **Бурдон, И.Ф.** Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке с означением их корней/Сост. По лучшим источникам Бурдон и Михельсон. – 11-е изд. –М.: 1907. [2], - 386 с.
6. **Лопатин, В.В.** Рождение слова: неологизмы и окказиональные словообразования [Текст] / В.В.Лопатин // – М.: Наука, 1973.- 151 с.
7. **Петрашевский, М.В.** Карманный словарь иностранных слов вошедших в состав русского языка, издаваемый Н. Кирилловым.. –М.: ISBN: , 2012.- 386 с.
8. **Степанова, М.Д.** Лексикология современного немецкого языка. [Текст] / М.Д. Степанова, И.И. Чернышева // – М., 2003.- С.54-56.
9. **Шанский, Н.А.** Лексические и фразеологические кальки в русском языке. [Текст] / Н.А. Шанский. Рус. яз. в шк. – 1995.- №3.- С.32.
10. **Щербакова, А.В.** Тенденции экономии и точности в современном немецком письменном языке. [Текст] / А.В. Щербакова // –Научное издание, Тамбов, 2001.
11. Steffens, Doris. Nicht nur Anglizismen. Neue Worterund Wendungen in unserem Wortschatz. IDS-Sprachforum, 21.Mai 2003 -In: Sprachreport 4, 2003.– S.2–9. –Mannheim,2003.
12. Schneider Wolf. Speak German! Warum Deutsch manchmal besser ist. - Reinbek bei Hamburg: – Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2009.